

PREDGOVOR

Povratak iskonima nije dobar samo u trenucima krize vrijednosti ili pri zamagljenom pogledu na cjelovito kulturno zdanje, kada dolazi do nesnalaženja u bitnom, odnosno njegova neospornog otkrivanja kako se ne bi stvarale dvojbe vezane za ono što je sigurno, pouzdano i što treba jamčiti kvalitetu i sigurnost ljudskoga življenja. Jasno, to su bili i ostali najčešći razlozi i povodi povratka u duboku prošlost. No ne i jedini. Štoviše, prizivanje izvora dobro dođe i u situacijama kad treba projektirati novo, svesti na »zajednički nazivnik« različito, ukazati na središnje koje objedinjuje i okuplja mnoštvo da bi se izbjegle nesuglasice, netrpeljivosti, animoziteti pa i sukobi je li riječ o ljudskom suživotu. Uvijek je u povijesti čovječanstva, neovisno o vremenu, kulturama i civilizacijama, postojao zahtjev za integrativnim načelom, onim početnim, prvim, iskonskim, povezujućim, da ne kažem *jednim* i *jedinim*, koji je svojim stvaralačkim činom (židovstvo, kršćanstvo, islam) ili »samorazvojem«, možda bolje »samootuđenjem« (hinduizam, budizam, džainizam) omogućio naknadno mnoštvo. Tako su u hinduističkoj filozofskoj tradiciji poznata načela brahmana koji se diseminirao kroz atmane, prvi kao opće, a drugi kao individualno načelo. U židovsko-kršćanskoj filozofskoj predaji, kao i kod hinduizma, na početku stoji jedno, bolje rečeno, Jedan koji svojim stvaralačkim činom omogućava postojanje mnoštva drugih s izvjesnošću da oni nastavljaju u sebi nositi »dah« iskonskoga bez rizika da se s njim apsolutno poistovjete, ali i da izgube vezu sa svojim izvorom. Spiritističko-dualističke tradicije, naprotiv, u tome su se pogubile pa je zavlдалo mnoštvo od čijega pojedinačnog nije više bilo povratka ka izvornom, od mnoštva drveća prestalo se vidjeti šumu. Nisu takve »sreće« bile samo »primitivne kulture«. Događa se to i u suvremenom životu počevši od svakodnevnice pa preko složenijih oblika življenja do kompleksnih ljudskih djelovanja. Izvorni se sadržaj do te mjere rascjepkao da je vrlo teško ako i ne i nemoguće nazrijeti ono iz čega je proisteklo. Pred takvom pojavom su na trenutke pokleknule umjetnosti, znanosti, vjerski svjetonazori, a ponajviše oni ideološki koji su skloniji apsolutiziranju vlastitoga, ali zato relativiziranju pa i banaliziranju tuđega.

Zbog toga potreba vraćanja na izvore, onamo otkuda je sve skupa krenulo kako bi se moglo snalaziti u mnoštvu što ga je naknadno namrla povijest.

Bojaznost, osjećaj ili čak spoznaja sličnih posljedica i na području odgoja i odgojne(ih) znanosti, bila je povodom nastajanja ovoga djela, i to s namjerom da se ukaže na ono, povijesno gledano, početno, zajedničko, dobrodošlo, obvezujuće barem što se tiče europskog civilizacijskoga kruga, a što je ljudska ruka zabilježila i ostavila u naslijeđe kasnijim naraštajima. Događa se to u trenutku kada se na puno mjesta, naveliko, reklo bi se skoro pa službeno, govori o »globalizaciji« kao novom prizivu izvora, iskona, ali ne iz pomodarstva, nego iz spoznaje da ipak ima puno više onoga što ljude Starog kontinenta veže nego razdvaja iako, pod teretom teške prošlosti čije ožiljke svatko nosi na vlastitoj koži i na specifičan način, mnogi još uvijek misle kako samo imanje vlastitog kutka, vlastitih granica, vlastitog novca, vlastite ekonomije, vlastite države itd. jamče mir i prosperitet. Opće i općeobvezujuće ni u kojem slučaju ne želi potisnuti posebno i individualno pa stoga nema prijepora da je potonje imalo i još uvijek ima svoje vrijednosti. No nije uvijek i u svakoj situaciji jedno i jedino ispravno. Drugim riječima, globalizacija nije u izravnom sukobu s individualizacijom. One nisu međusobno antagonizirane vrijednosti koje bi se isključivale. Naime tamo gdje se svijet globalizira iz uvjerenja i iz svijesti zajedničkih spona i osnova, istih korijena i početka, ne negira se individualno i kolektivno iskustvo, specifičnost i vlastitost. Naprotiv, njima se u društvu globalnoga jamči prostor kao nečemu što dopunjava i oplemenjuje zajedničko, povijesno i prostorno ga kontekstualizira, pa upravo zbog toga potonje i nadalje treba čuvati i njegovati bez bojazni da zajedničko zbog toga bude ugroženo.

Iz te svijesti i uvjerenja u ovoj knjizi koja nosi naslov *Na iskonima europskoga odgoja. Telemah kao odgajnik* krenulo se u pedagoško iščitavanje jednih od najreprezentativnijih književnih djela europske civilizacije, barem što se tiče antike, a koja se pripisuju Homerovu autorstvu iako je očito da su ona plod puno većeg broja ljudi pa i naraštaja ima li se u vidu sadržaj i vrijeme u kojem nastaju i o kojem govore. Riječ je dakle o *Ilijadi* i *Odiseji*, eminentno književnim djelima nastalim u kolijevci europske kulture, na grčkom tlu, a koja uzimamo kao polazište detektiranja drevnih europskih pedagoških zapisa, odnosno prvih nešto usustavljenijih edukacijskih ideja na području Europe i na njima zasnovane tadašnje pedagoške prakse kao i

one znatno kasnije unutar tzv. »europskoga civilizacijskoga kruga«. Vrijeme o kojem je ovdje govor seže duboko u povijest. Prve naznake imaju iza sebe 3200 godina. Sasvim dovoljno da se može govoriti o drevnoj prošlosti te o korijenima ideja i djelovanja koje kod istražitelja stvaraju osjećaj poštovanja i divljenja. Riječ je o vremenu kad još niti ne postoji pojam odgoja i trebat će još dvjesto-tristo godina da on ugleda svjetlo dana. To pak ne znači da nije postojala odgojna praksa ili barem nešto što bi se moglo svesti pod taj nazivnik kad se gleda iz današnje perspektive razmišljanja i promišljanja odgoja kao vrlo složenog, šarolikog, sadržajno kompleksnog pojma koji se kreće u rasponu od najelementarnije brige za potomstvo do toga da bude individualno i društveno krajnje intuitivan i kreativan pri čemu upija naslijeđeno, ali se ne zaustavlja na njemu, nego svojom individualnošću obogaćuje sadašnjost i otvara nove vidike za budućnost. Jasno, sva ta obilježja odgoja ne možemo naći odmah i u punini na početku, ali se zato nalaze njegovi obrisi koje autor iskopava iz svagdanje prakse kojom su ravnali neki »zakoni« i zakonitosti kao općevažeće i od naših kulturnih predaka prihvaćene norme ponašanja. Istini za volju, što je i u skladu s očekivanjima za to vrijeme, na odgoj, bolje reći obrazovanje, ne gleda se kao na nešto čemu imaju pravo pristupa svi i pod jednakim uvjetima. To će iznjedruti tek kasnija stoljeća, ako ne i tisućljeća. U to vrijeme intenzivna i prvim konturama programirana i uobličena skrb za potomstvo koje mora besprijekorno funkcionirati u složenijim društvenim oblicima rezervirana je samo za pripadnike aristokracije budući da su očekivanja takvih odgojnih učinaka nekako i svojstvena društvenom statusu tih ljudi. Ujedno je to vrijeme kada se počinju nazirati prvi odgojni sadržaji kao i precizni odgojni ciljevi koji omogućavaju profiliranje poželjnih ponašanja kako u mladosti tako i u odrasloj dobi, jasno s različitim opsegom i različitim intenzitetom, s obzirom na dob i funkciju »odgajanika«. Koliko je bilo vrijedno to uočeno i stečeno blago, svjedoči i današnje vrijeme u kojem ti drevni sadržaji i nakon tisućljetne prošlosti još uvijek čuvaju svoju svježinu i poželjnost.

Nije bio nimalo lagan cjelokupni posao detektiranja i analiziranja toga blaga. Prije svega sam postupak, tzv. »pedagoško iščitavanje« eminentno književnoga teksta, mogao bi netko protumačiti kao previše tendenciozno ili blisko manipuliranje. Opasnost se nastojala izbjeći iznalaganjem svih mjesta u izvoru i njihovim referiranjem u bilješkama kako bi se dalo sa-

svim dovoljno razloga za vjeru da navedeno uistinu ima svoju pedagošku težinu sa stajališta sadržaja, njegova utjelovljenja u pojedine likove, njegove poželjnosti za svagdanji život i posebne životne situacije, ali i problematičnosti po »odgajatelje« i »odgajanike« kada bi se uočilo njegov nedostatak ili manjak zanimanja za njega. Pritom se tražilo ključne pojmove u samom izvoru koji su bili po autorovu sudu utjelovljenje odgojnoga premda na njegovim različitim razinama. Raspon je bio od elementarnoga do krajnje, pa i za suvremeno pedagoško promišljanje, sofisticiranoga. U tom prostoru našli su svoje mjesto pojmovi ideje, slike, uzora, slave, norme, etičkoga i još puno toga, kao i onoga puno složenijega i s jakim pedagoškim nabojem, a što je teško i prevesti na suvremene jezike, iako je antičkom Grku bilo poprilično blisko, npr. καλοκάγαθία (*kalokagathía*) ili μεγαλοψυχία (*megalopsykhía*) u svojim začecima, ali i u njihovoj punini. Odgojni sadržaji i ciljevi nisu razmatrani samo u sebi kao hladne i kabinetske vrijednosti, nego se istraživalo i njihove nositelje pa se zbog toga u tekstu pojavljuje mnoštvo likova koji utjelovljuju poželjno, a u pedagogiji ih se zove uzorima ili idealima. Tako je riječ o očevima, majkama, slugama, prijateljima, junacima, herojima, nimfama, polubogovima, bogovima koji uz to imaju i svoja osobna imena, pa sadržaj snažno dobiva na egzistencijalnoj težini. Kako bi se još više istaklo odgojno, njegovu potrebu, kvalitetu i vrijednost, nužno se posegnulo i za razodgojnim. I ovaj put ne govori se samo o sadržaju nego i o njegovim nositeljima. Ta nimalo lijepa uloga pripala je ponajvećma *proscima*, ali i nekim slugama iz Odisejeva doma. Ni izvori ni autor ne bave se ovim pitanjem kako bi isforsirali odgojno u tekstu i za odgajanika, drugim riječima da bi milom ili silom privoljeli odgajanika na prihvaćanje odgoja jer mu u protivnom prijeti katastrofa, nego da bi se u sličnim situacijama kako za odgajatelja tako i za odgajanika pokazalo da uvijek ima nade i izlaza iako oni na prvi pogled izgledaju sasvim odsutni, a nastojanje krajnje neizvjesno. Na taj način Homer ostavlja dojam »nepopravljiva optimista« koji u svakoj pa i najzakučastijoj situaciji uvijek vidi nešto što bi moglo koristiti za obrat negativnog tijeka događanja.

Trebalo je prilično vremena ali i prostora da se ispriča Homerova »odgojna priča« koja sad ali i u buduće ostaje tek dio onoga što je bilo moguće iskopati iz te neiscrpne riznice, sa svojim dosezima ali i manjkavostima koje će dodatno trebati otklanjati. Kako bi taj višeslojan i vrlo različit posao ipak dobio nekakvu funkcionalnu formu, knjiga je podijeljena u tri

glavna dijela. Prvi se bavi pitanjem zajedničkog iskona europskoga odgoja kao takvoga, a veže ga se za grčki »produkt« koji je s vremenom postao europsko kulturno naslijeđe (1. poglavlje). U tom dijelu išlo se i malo šire nego što je to dopuštao izvor, a s ciljem da se ukaže na postupni razvoj misli, sadržaja koji je kroz naredna stoljeća dobivao nove, cikličke forme, ali ključno je i dalje čuvao, što će ostati karakteristika te ponude sve do naših dana (2., 3. i 4. poglavlje). Na stranicama tog dijela knjige razmatra se pitanje heliocentričnog kruga kultura kao prostora u kojem je grčko izvorno primljeno objeručke od mnogih europskih naroda kao vlastito naslijeđe kroz što Homer postaje ne samo odgajatelj Helade, nego cijele Europe, a njegova odgojna misao prestaje samim tim biti samo grčka te počinje egzistirati kao europska. Na to poglavlje naslanja se ono o pojmu παιδεία (*paideía*), ne samo kao pukom jednoznačnom terminu nego širokom kulturnom sadržaju koji, zapravo, prerasta u odgojno-obrazovnu formu što sve više znači odgojni sustav, a sve manje tek grčki pojam za odgoj. Njegov terminološki otac nije Homer nego Eshil, a prerastanju istoga u sustav – od početnih Homerovih ideja do čvrsto zglobljene cjeline – kumovali su kako Platon tako i Aristotel. Unutar toga konteksta najomiljeniji Homerov odgojni sadržaj je svakako ἀρετή (*aretē*), a tome je posvećeno posebno poglavlje u ovoj knjizi unutar kojega su obrađeni i neki drugi vrlo važni edukacijski sadržaji »odgajatelja cijele Grčke« kao što su τρέφω (*tréphō*), τέχνη (*tékhnē*), αἰδώς (*aidós*), νέμεσις (*némesis*), ἄριστος – ἀριστεία (*aristos – aristείa*), τιμή (*timē*) itd. Prvi dio knjige završava poglavljem koje se bavi Homerovim odgojnim vrijednostima, a istražuje ih se kroz razvojne faze izrastanja ljudskoga bića, počevši od novorođenčeta pa do mladenačkoga uzrasta pri čemu odmah treba napomenuti da antički Grk, zapravo, ne poznaje djetinjstvo u smislu preadolescencije. Od djeteta se u to vrijeme brzo postaje mladićem, a s tim odmah ide i identificiranje s odgojnim ciljem: biti prvi, biti pobjednik, nadvisiti, nadjačati drugoga, ostvariti herojski čin koji će njegova nositelja staviti na čelo sličnih, jest nešto za što se u to vrijeme živi i umire bez obzira na cijenu podnesene žrtve.

Nakon povijesne i zemljopisne kontekstualizacije pedagoške radnje otvara se drugi dio ove knjige sav zaokupljen starogrčkim odgojnim likom u osobi Odisejeva sina Telemaha da bi se vidjelo kako, prije i sporadično spominjana odgojna načela, sada djeluju u praksi, kad je naime u igri živo ljudsko biće sa svojim imenom i svojom poviješću koja nije

bila nimalo ružičasta premda je riječ o kraljeviću, odnosno starogrčkom princu. Telemah koji je lišen oca nalazi se u vrlo problematičnom i krajnje licemjernom društvu *prosaca* svoje majke. Ni od majke koja je uz njega nema velike koristi. Nju muče brige oko neizvjesnost povratka voljenoga muža te iznalazjenje načina kako se oduprijeti neželjenim proscima. Dje-dovi su isto tako zaokupljeni svojim problemima pa im ne ostaje vremena za unuka. Telemah ne može računati ni na sluge odnosno sluškinje budući da su mnogi od njih već davno okrenuli leđa svome gospodaru gledajući samo svoja vlastita nevaljala posla te ih nimalo ne zanima kako će se sve skupa odraziti na kraljevića koji tek započinje život. Sasvim je to dovoljno da se vidi kako ovdje neće biti riječ o lagodnom odgajanju potomka koji bi jednog dana na svoja leđa mogao preuzeti ne samo vlastitu nego i sudbinu svoje obitelji i svoga naroda. Potom se prelazi na druge važne Telemahove »odgojne agense« koji su svrstani u uži i širi Telemahov odgojni krug, odnosno na razmišljanje o mjestu i ulozi prijatelja i prijateljstva u antičkoj Grčkoj, da bi se potom ovaj dio knjige završio viđenjem božanstva kao presudnog odgojnog čimbenika kod starih Grka. Pritom se uži Telemahov odgojni krug tiče krvne veze i srodstva pri čemu se nastoji upozoriti na ono bitno glede odgoja na svakom od obrađivanih likova, ali i na to kako su se njihova svojstva odražavala u liku i djelovanju potomka kao odgajnika. Širi pak Telemahov odgojni krug ima u vidu ljude koji su pripadali njegovoj obitelji, ali nisu bili s njim krvno vezani – sluge. Svoj status trebaju zahvaliti krepostima koje su isijavale s njihovih osoba i postupaka, što ih je u gospodarevim očima u pojedinim situacijama izdizalo čak i iznad članova obitelji. Zahvaljujući svojoj gostoljubivosti, vjernosti, požrtvovnosti, poduzetnosti, ljubavi, odanosti, karakternosti, kritičnosti, bogoljubnosti i mnogim drugim sličnim krepostima postali su saveznicima vlastitih gospodara, primjerom i uzorom mladoga naraštaja, pa samim tim i odgajateljima onih koji su bili potrebni njihove blizine i svjedočanske pomoći.

Telemahov osobni prijatelj Pizistrat, ali i njegovi prijatelji koje je naslijedio od oca, Nestor i Menelaj, ništa manje nisu zauzeti za njega i njegov problem. Dok ga Pizistrat prati u stopu u potrazi za ocem Odisejem te mu svojim obiteljskim pedigreeom nadoknađuje ono što nije mogao imati u svojoj obitelji, dotle ga Nestor bodri da se ne boji rješavati i probleme koji znatno nadilaze njegove moći i iskustva, kao npr. problem *prosaca*, doživjući mu u svijest kako to nije ništa novo jer povijest ima sličnih slučajeva

koji su se sretno riješili za onoga kome je na početku izgled bio vrlo malen. Na istoj je crti i Menelaj. Bez ikakvog susprezanja i uvijanja, apsolutno podržava Telemaha tvrdeći da se zlim djelima prosaca mora oduprijeti jer se radi o ništarijama. Ne smatra ih tako moćnima kako bi mogli izgledati na prvi pogled. Tako antika pokazuje kako se postajalo prijateljem, kako i od kuda ga se biralo, kako se odnosilo prema njemu. I što je u konačnici značila veza prijateljstva kad je život bio u pitanju u svom svakodnevnom događanju, ali nadasve u onim kritičnim i spornim situacijama. Ostaje da je prijateljstvo bilo i da je još uvijek na velikoj cijeni te da ga se kuje kroz vrlo različite situacije koje ne bira čovjek, nego nameće život. Pedagoška pak razložnost grčke okrenutosti ka božanstvu je razvidna iz likova Menta i Mentora, prurušenih likova božice Atene. Kod njih još više dolaze do izražaja pojedine odgojne vrijednosti. Tako božanstvo nije bešćutno, distancirano, zbog čovjekova je dobra u stanju pojavljivati se u ljudskom liku, »utjelovljivati se« kako bi komunikacija bila posve zajamčena, a rezultat priopćivanja osiguran, čak ako je potrebno i detaljno razrađenom »strategijom« što se pomno organizira i izvodi. U svemu tome ima sluha i za prijestupnika. Božanstvu nije stalo do uništavanja čovjeka nego do otklanjanja nečovječnog iz ljudskoga života. Ugroženog se potiče, motivira, hrabri, podržava, ali tvrdoglava i nepoučljiva kažnjava kako bi došao k svijesti. U svakom slučaju, više je prijatelj konkretnoga djela nego isprazne i kićene riječi. Antički pisac na takav način govori o božanstvu najvjerojatnije iz vlastitoga iskustva pa nije vidio razloga da tako ne misli, ne osjeća i ne doživljava i Telemah preko kojega je poslao svoju poruku mnogim drugim mladim naraštajima sve do današnjih dana.

Posljednji i najopsežniji dio knjige posvećen je Telemahovu odgojnom putu (*iter*) gdje se izbliza i krajnje minuciozno, korak po korak, istražuje Telemahovo odrastanje kao oličenje najvjerojatnijeg načina odgajanja aristokratske mladeži u to vrijeme. Dio knjige se otvara Telemahovom potragom za ocem kao stožerom odgajanja muškog potomka da bi se potom analiziralo odgajaničino razodgojno okruženje u svoj njegovoj dramatičnosti, brutalno razračunavanje sa zlom svojstveno tom vremenu i etičkom stupnju razvoja ljudske svijesti. Po sebi je ovaj dio zaokružena cjelina koja je pomalo isforsirano podijeljena na poglavlja pa ona ne završavaju kao prethodna kratkim pedagoškim rezimeima onoga što je bilo u njima razmatrano. No i usprkos tome pedagoško u njima, zacijelo, neće umaći bud-

nom oku čitatelja. Rasuto je kroz mnoga događanja, osobe, prizive, susrete, pouke, upozoravanja, savjetovanja, skrb, blizinu, strahovanja, nježnost, ali i analizu negativnih pojava uobličениh u likove prosaca Antinoja, Eurimaha i ostalih sudrugova u zlu koji su prijatnija odgoju, međutim ne takva i ne tolika da bi svako odgojno zalaganje učinili unaprijed besmislenim. Kroz to mnoštvo zla koje odgojnu situaciju čini vrlo teškom i problematičnom stalno na površinu isplivavaju likovi koji ne dopuštaju rezignaciju, a još manje kapitulaciju. Oni su uobličени u pojavama Nestora, Menelaja, Teoklimena, Eurikleje, Eumeja, Filetija, Femija, Medonta, Laerta, Dolija, odnosno pojedinih Ateninih »utjelovljenja« sad u jedan sad u drugi lik, no nadasve preko Telemahovih roditelja Odiseja i Penelope. Posljednje poglavlje ovog dijela knjige završava relativno brzim pregledom usporedbe suvremenog promišljanja odgoja s onim Homerovim gdje se pokazuje kako je Homer vrlo blizak suvremenom pedagoškom interakcionizmu, odnosno realizmu dok su mu tuđa ekstremna promišljanja odgoja. Knjiga završava epilogom gdje se ukazuje na razložnost pedagoškog iščitavanja *Odiseje*, maksimalno se rezimira obrađeno, ali se naznačuju i putevi za nova i daljnja istraživanja koja su potaknuta mnogim i različitim pitanjima na koja je djelomično već dan odgovor u knjizi dok će neka trebati nove istraživače i novo vrijeme.

Na taj način autor se nada da je dao dostatan uvid u ono iskonsko, ali zajedničko odgojno naslijeđe za sve ljude Starog kontinenta koje kroz povijest nije sprječavalo i individualan rast i razvoj karakterističan za pojedina podneblja, nacije, narode i skupine. Pa otuda, i s razlogom, ni suvremena odgojno-obrazovna pitanja (i ne samo ona) koja pozivaju na suživot i prepletanje različitih kultura, iskustava, stečevina, nisu ostala bez adekvatna uvida u svoje povijesne korijene kojima na čelu stoji drevna Grčka, a onda slijedi helenizam, potom helenističko-rimska tradicija da bi se polako prešlo na onu kršćansku, a iz nje i na pojedine jezičnim idiomom objedinjene kulture: franačku, germansku, slavensku, angloameričku, itd. Sve skupa tijekom povijesti našlo je svoga odjeka na lokalnom i specifičnom odnosno nacionalnom, što je po sebi, s jedne strane, produbilo izvorno, ali ga je i ukorijenilo u najrazličitije vremenske i zemljopisne sfere. Ponovnim izvlačenjem na svjetlo dana početnoga, ukazuje se na njegovu permanentnu, nadnacionalnu, pa možda i vremenom neuvjetovanu vrijednost koja zbog toga postaje jamstvom i onom lokalnom, individualnom, nacional-

nom da će biti trajno bude li poštivalo provjerene okvire koji su izdržali sve povijesne nalete i mijene.

Ne bih htio propustiti priliku kazati i par riječi o razlozima obilnog navođenja mjesta iz *Ilijade* i *Odiseje* unutar bilješki kad je riječ o pojedinim terminima, osobama i sl. Toga vjerojatno ne bi bilo u slučaju da je knjiga namijenjena prvenstveno klasičnim filozofima, jer im ne bi bila potrebna takva i tolika »argumentacija« što se tiče Homerova opusa. Kod svjetskih, a i naših pedagoga – među koje i sam spadam, to nije tako. Naime nema zasad u svjetskoj literaturi, a pogotovo kod nas, sličnog istraživanja koje bi se na taj način i toliko intenzivno bavilo pedagoškim iščitavanjem Homera. Upravo zbog toga htio sam sačuvati sve ono do čega sam, kao davni gimnazijalac-klasičar, a i danas ljubitelj takve literature, došao, kako eventualni »hod za mnom« drugih pedagoga ne bi morao dodatno iziskivati ionako dragocjeno vrijeme samo zato da bi se još jednom radilo ono što je netko drugi već učinio. Takav bi posao mogao nekoga i obeshrabriti. Možda je i to jedan od razloga zašto dosad nije bilo načinjeno nešto slično na području pedagoških istraživanja. Zato i po sebi svako mjesto obrađeno na ovaj način nije imalo svrhu samo argumentiranja vlastite teze, nego ga se gleda i kao poticaj i priliku nekom drugom za daljnje istraživanje i sagledavanje sadržaja, bez ponovnog gubljenja vremena na traženje mjesta u izvoru. Ovakvom »radikalnom pristupu« dodatni povod su i dva vrlo važna autora, klasična filologa, koje ću često navoditi (Jaeger i Marrou), a koji nisu tako »savjesno« citirali mjesta u svojim knjigama, što je meni kao pedagogu zadavalo velike probleme da ih pronađem, provjerim i još jednom iščitam. Ne znam koji je razlog da ih oni nisu navodili. Vjerojatno zato jer su pretpostavljali da će to njihovim čitateljima biti jako poznato, da neće imati potrebe za »provjerom izvora«, ili možda i zato što bi to od njih tražilo dodatni posao, pa su se radije oslanjali na svoja sjećanja, koja su, moram priznati, zadivljujuća.

Što se pak tiče u bilješkama obilnog navođenja *autorskih djela* koja dijelom obrađuju problematiku kojom se i ja bavim, mnoga od njih su samo spomenuta bez citiranja stranice, poglavlja i sl. Budući da s njima ni na koji način »ne polemiziram« niti ih navodim striktno u prilog svoje teze, zato i ne specificiram mjesta u njima. Ona su prvenstveno tu za one koji bi se željeli intenzivnije i dublje baviti spomenutim pitanjem ili problemom, tako da im se ovdje nude već neki izvori od kojih bi se moglo krenuti, a

onda ići sve dalje u istraživanju. I tu sam bio vođen pitanjem »ekonomiziranja« vremena i za ostale istraživače. Ima li se u vidu da se kod nas slična djela ne pišu već više od stotinu godina, onda nema smisla ne spomenuti iz svjetske literature ono najreprezentativnije što bi drugima moglo koristiti barem za početak, i što bi od njih inače tražilo dodatni trud i dodatno vrijeme. U svakom slučaju, osobno bih bio zahvalan autoru koji mi je omogućio i toliku pripomoć pri istraživanju nečega što me zanima i čemu želim posvetiti svoje izučavanje. Ne umišljam si da će svatko sa mnom dijeliti ovo mišljenje kad je riječ o dijelu »znanstvenog aparata«, ali naveo sam barem svoje razloge zbog čega ja tako mislim i činim u ovoj knjizi.

Na samom kraju želim izraziti svoju posebnu zahvalnost kolegici dr. sc. Tamari Tvrtković, klasičnoj filologinji, koja je vrlo marno iščitavala ovaj tekst te mi pomogla u transkripciji, odnosno transliteraciji pojedinih grčkih pojmova kao i usklađivanju imena koja se spominju u Homеровim djelima s hrvatskom prevodilačkom tradicijom. Grčki oblici u tekstu transliterirani su prema Matičinom *Hrvatskom pravopisu* (Zagreb 2007), dok su grčka imena transkribirana prema Salopekovu priručniku *Transkripcija i adaptacija grčkih imena* (Zagreb 1986).

Marko Pranjić